

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

2026-YIL / IYUL / 7-SON,
I-QISM

ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

ISSN: 2992-8982

<https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

*Elektron nashr. 2026-yil, iyul.
I-qism*

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Sayfullo Normatovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Maxmudov Nosir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Samadov Asqarjon Nishonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Ikrom Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xajiyev Baxtiyor Dushaboyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Hakimov Nazar Hakimovich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Musayeva Shoiraz Azimovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor
Ali Konak (Ali Ko'nak), iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor (Turkiya)
Cham Tat Huei, falsafa fanlari doktori (PhD), professor (Malayziya)
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dots.
Faxridinov Zafarjon Faxridin o'g'li, O'zb. Res. Bosh prokuraturasi HIJQKD boshqarma boshlig'i
Utayev Uktam Choriyevich, Anijon viloyati prokurorining o'rinbosari
Ochilov Farkhod, O'zb. Res. Bosh prokuraturasi IJQK Departamentining Namangan viloyati boshqarmasi boshlig'i
Buzrukhonov Sarvarxon Munavvarxonovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Axmedov Javohir Jamolovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), katta o'qituvchi
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b. dots.
Djudi Smetana, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Krissi Lyuis, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent (AQSH)
Glazova Marina Viktorovna, Iqtisodiyot fanlari doktori (Moskva)
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Sevil Piriyeva Karaman, falsafa fanlari doktori (PhD) (Turkiya)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon o'g'li, TDIU ITI departamenti rahbari
Ochilov Bobur Baxtiyor o'g'li, TDIU katta o'qituvchisi
Golischeva Yelena Vyacheslavovna, Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.
Abdukarimova Dinara Rustamxanovna, bank-moliya akademiyasi professori, DSc., professor.
Ikramov Murod Akramovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Nazarova Ra'no Rustamovna, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Okil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Abdurakhmanov Kalandar Khodjayevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan
Sharipov Kongirاتبay Avezimbetovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Rae Kwon Chung, South Korea, Honorary Professor at TSUE, Nobel Prize Laureate
Osman Mesten, Member of the Turkish Parliament, Head of the Turkey–Uzbekistan Friendship Society
Akhmedov Durbek Kudratillayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Sayfullo Normatovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Kalonov Mukhiddin Bakhridinovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Siddikova Sadokat Gafforovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences
Khudoykulov Sadirdin Karimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Makhmudov Nosir, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Samadov Askarjon Nishonovich, Candidate of Economic Sciences, Professor
Slizovskiy Dmitriy Yegorovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Akhmedov Ikrom Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Eshtayev Alisher Abduganiyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khajiyev Bakhtiyor Dushaboyevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khakimov Nazar Khakimovich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Musayeva Shoira Azimovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Professor
Ali Konak, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor (Turkey)
Cham Tat Huei, Doctor of Philosophy (PhD), Professor (Malaysia)
Foziljonov Ibrokhimjon Sotvoldikhoja ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Fakhridinov Zafarjon Fakhridin ogli, Head of the DCEC under the Prosecutor General's Office of the Rep. of Uzb.
Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Prosecutor of Anijan Region
Ochilov Farkhod, Head of the Namangan Regional Department of the Department of Internal Affairs of Rep. of Uzb.
Buzrukkhonov Sarvarkhon Munavvarkhonovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Akhmedov Javokhir Jamolovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences
Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, Doctor of Philosophy (PhD) in Technical Sciences, Senior Lecturer
Bobobekov Ergash Abdumalikovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Acting Associate Professor
Judi Smetana, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Chrissy Lewis, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (USA)
Glazova Marina Victorovna, Doctor of Sciences in Economics (Moscow)
Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, Doctor of Philosophy (PhD) in Economic Sciences, Associate Professor
Sevil Piriyea Karaman, Doctor of Philosophy (PhD) (Turkey)
Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, Head of the Department of Scientific Research and Innovations, TSUE
Ochilov Bobur Bakhtiyor ugli, Senior lecturer at TSUI
Golisheva Yelena Vyacheslavovna, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor.
Abdukirimova Dinara Rustamkhanovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Ikramov Murod Akramovich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Nazarova Ra'no Rustamovna, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Po'latov Baxtiyor Alimovich, texnika fanlari doktori (DSc), professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, falsafa fanlari doktori (DSc), professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Xalikov Suyun Ravshanovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Rustamov Ilhomiddin, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Kamilova Iroda Xusniddinovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
G'afurov Doniyor Orifovich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, katta o'qituvchi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, mustaqil tadqiqotchi
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Geografiya fanlari doktori, professori
Umirzoqov Ja'sur Artiqboy o'g'li, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Zebo Kuldasheva, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Board of Experts:

Berkinov Bazarbay, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Pulatov Bakhtiyor Alimovich, Doctor of Technical Sciences (DSc), Professor
Aliyev Bekdavat Aliyevich, Doctor of Philosophy (DSc), Professor
Isakov Janabay Yakubbayevich, Doctor of Economic Sciences (DSc), Professor
Khalikov Suyun Ravshanovich, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Rustamov Ilhomiddin, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor
Khakimov Ziyodulla Akhmadovich, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Kamilova Iroda Xusniddinovna, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics
Gafurov Doniyor Orifovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogy
Fayziyev Oybek Raximovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Tukhtabayev Jamshid Sharafetdinovich, Doctor of Philosophy (PhD) in Economics, Associate Professor
Khamidova Faridaxon Abdulkarimovna, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor
Yakhshiboyeva Laylo Abdisattorovna, Senior Lecturer
Babayeva Zuhra Yuldashevna, Independent Researcher
Komilova Nilufar Karshiboyevna, Doctor of Geographical Sciences, Professor
Umirzokov Jasur Artiqboy ugli, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor
Zebo Kuldasheva, Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Iqtisodiy
jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil” iqtisodiyot va
taraqqiyot” jurnali

O'zbekiston Respublikasi
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining
2023-yil 1-apreldagi
336/3-sonli qarori bilan
ro'yxatdan o'tkazilgan.

MUNDARIJA

MHXS (IFRS) ASOSIDA MOLIYAVIY HISOBOT TUZISHNING KORXONA RENTABELLIGI VA TO'LOVGA QOBILIYATLILIGINI TAHLIL QILISHDAGI O'RNI.....	12
Urakova Maxsad Xakimovna	
QAYTA TIKLANMAYDIGAN RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISHDA MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI.....	18
Yusupova Jamila Karamatdinovna	
COMPARATIVE ANALYSIS OF DIGITAL FINANCIAL TECHNOLOGIES FOR CREDIT RISK PREDICTION AND MANAGEMENT IN COMMERCIAL BANKS BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND BIG DATA ANALYTICS.....	21
Kholdorov Sardor Umarovich	
O'ZBEKISTONDA AGROINVESTITSIYALARNI MOLIYALASHTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI.....	28
Yusupov Komaliddin Baxtiyor o'g'li	
O'ZBEKISTONDA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLAR UCHUN ICHKI TURISTIK MAHSULOTLAR TAHLILI.....	33
Zoxidov Firuz Faxritdinovich	
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯМИ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННОГО ПОДХОДА.....	38
Эргашбаева Нилуфар Мухаммадсайфуллаевна	
MUSTAQIL TURISTLAR OQIMINI OSHIRISHDA ILG'OR XORIJIY TAJRIBA VA UNI O'ZBEKISTON SHAROITIGA MOSLASHTIRISH IMKONIYATLARI.....	42
Muzaffarov Akmal Axmadovich	
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ЧАТ-БОТОВ В СИСТЕМЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ	49
Ирматова Азиза Бахрамовна	
OROL BO'YI MINTAQASIDA YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA AGROTURIZMNI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI (QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI MISOLIDA)	56
Akramova Feruza	
RECENT MEDICAL TOURISM RESEARCH IN THE WEB OF SCIENCE CORE COLLECTION	68
Hao Xiaohui	
HARBIY XIZMATCHILARNI KIYIM-KECHAK BILAN TA'MINLASHDA ILG'OR XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASIDAN O'ZBEKISTONDA FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	76
Omonov Usmonqul Raxmonqul o'g'li	
TADBIRKORLIK SUBYEKTLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH VA OSHIRISHNING ZAMONAVIY IQTISODIY MEXANIZMLARI	83
Inobatov Abror Boshlarovich	
КОММУНАЛЬНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА И МЛАДЕНЧЕСКАЯ СМЕРТНОСТЬ: ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПО РЕГИОНАМ УЗБЕКИСТАНА ЗА 2012–2024 ГОДЫ.....	92
Мамбетсапаев Курбанияз Айниязович	
АНАЛИЗ ФАКТОРОВ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ	97
Ташмухамедова Карима Саматовна	
СУТЬ УПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИЕЙ ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ	104
Тарават Абдул Салам	
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA ASOSIY KAPITALGA KIRITILGAN INVESTITSIYALAR MANBALARI RIVOJLANISHINING MINTAQAVIY XUSUSIYATLARI.....	112
Ibadullayev Dilshad Ibragimovich	

BARQAROR SHAHARSOZLIKNI TA'MINLASHDA TRANSPORT INFRATUZILMASINING EKOLOGIK VA IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH.....	117
Permatov Ilxomjon Juraboyevich	
O'ZBEKISTONDA BARQAROR SHAHARSOZLIKNI HUQUQIY ASOSLARINI RIVOJLANTIRISH	121
Inoyatova Gulnoz Kadamovna	
BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA EKOLOGIK OMILLARNING BINOLAR YEMIRILISHIGA TA'SIRINI KOMPLEKS BAHOLASH VA ULARNI KAMAYTIRISH USULLARI (TOSHKENT SHAHRI MISOLIDA).....	125
Turabova Shodiya Anvarjon qizi	
MHXSDA TUSHUM VA MOLIVAVIY INSTRUMENTLAR BO'YICHA PUL MABLAG'LARI OQIMINI HISOBGA OLISH	132
Eshonqulov Akmal Qudratovich	
BOJXONA IMTIYOZLARINING DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARIGA TA'SIRINI BAHOLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH.....	138
Latipov Jahongir Shavkatovich	
O'ZBEKISTONDA XUSUSIY TA'LIM TIZIMIDA KADRLAR NOMUTANOSIBLIGI TENDENSIYALARI	144
Raxmatxo'jayev Axrolxo'ja Akmal o'g'li	
EKOLOGIK TA'LIM-TARBIYA JARAYONIDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR VA INNOVATSION USULLARNING SAMARADORLIGI.....	150
Usmanova Gulida Valiyevna	
BUXORO VILOYATIDAGI KICHIK VA O'RTA BIZNES SUBYEKTLARI TARMOQLARARO IQTISODIY SAMADORLIGI EKONOMETRIK TAHLILI	156
Nazarov Nazar G'ulom o'g'li	
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA KO'CHMAS MULK BOZORIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI	163
Sadikova Dildora Abdulla qizi	
MAHALLALARDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH EKOTIZIMINING FUNKSIONAL BOG'LIQLIGI.....	167
Tuxtasinov Zafarjon Odiljonovich	
СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНЫМИ ФИНАНСОВЫМИ ОПЕРАЦИЯМИ	172
Исмоилова Жасмина Ильхом кизи	
SANOAT KLASSTERLARIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANING INNOVATSION FAOLIYATGA TA'SIRI	178
Mamadaliyev Anazxon Ziyodillayevich	
XIZMATLAR SOHASIDA KICHIK BIZNES KORXONALARINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI	183
Ulmasova Oygul Baxtiyorovna	
BIOLOGIK RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISHDA INNOVATSION BOSHQARUV USULLARI.....	188
Babadjanov Akmal Shuxratovich	
ZAMONAVIY JAMIYATDA AHOLINING EKOLOGIK MADANIYATINI YUKSALTIRISH MEXANIZMLARI.....	193
Xudoyberdiyev Norbek Komiljon o'g'li	
O'ZBEKISTON KONTEKSTI: IQLIM O'ZGARISHI, OZIQ-OVQAT XAVFSIZLIGI VA MOSLASHTIRISH SIYOSATLARI	198
Haydarov Ibrohimxon Abbosxon o'g'li	
TOVAR YETKAZIB BERISH ZANJIRI VA BOJXONA NAZORATINI BOSHQARISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI	202
Kilichov Nazar Bafoevich	

TA'LIM XIZMATLARI VA ULARNI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI	208
Yusupova I.R.	
OROLBO'YI HUDUDLARINING IJTIMOIIQTISODIY SALOHİYATINI KOMPLEKS BAHOLASH VA USTUVOR RIVOJLANISH YO'NALISHLARI	212
Dosnazarov Kallibek Kalbayevich	
ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ПРЕДПРИЯТИЙ НА ФОРМИРОВАНИЕ ДОХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА	222
Айтмуратов Кутлымурат Жалгасович	
DAVLAT ISHTIROKIDAGI KORXONALAR UCHUN KORPORATIV BOSHQARUV BO'YICHA IQTISODIY HAMKORLIK VA TARAQQIYOT TASHKILOTI (IHTT)NING YETAKCHI TAMOYILLARINI O'ZBEKISTON AMALIYOTIGA JORIY ETISH YO'NALISHLARI	227
Jumadullayeva Durdona Shuxrat qizi	
TURIZM SOHASIDA KLASTERNI SHAKLLANTIRISH ASOSIDA AHOLI BANDLIGINI OSHIRISH IMKONIYATLARI.....	233
Abdurayimov O'ktam Abdug'ani o'g'li	
EKOLOGIYAGA OID HUQUQBUZARLIKLAR TARKIBI	240
Majidova Shaxnoza Rustam qizi	
TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKINI BOSHQARISH VA MUAMMOLI KREDITLAR MUAMMOSI: TAHLIL VA YECHIMLAR.....	244
Qurbonov Ilhom Jumaqulovich	
AGROTADBIRKORLIKDA OMILLAR SARFI ASOSIDA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI ISHLAB CHIQRISH HAJMINING OSHISHIGA TA'SIRINI HUDUDIY BAHOLASH.....	248
Qurbonov Alisher Boboqulovich	
ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS IN THE IMPLEMENTATION OF INTERNAL STANDARDS IN AUDIT FIRMS OF UZBEKISTAN AND THEIR IMPACT ON THE QUALITY OF AUDIT SERVICES	256
Kamola Bobonarova	
XIZMAT KO'RSATISH KORXONA MENEJMENTIDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING NAZARIY ASOSLARI.....	262
Zohidov Jamshid Botirxonovich	
SOLIQ QARZDORLIGINI UNDIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA XALQARO TAJIRIBA VA O'ZBEKISTON AMALIYOTI.....	267
Hakimov Ulug'bek Furqat o'g'li	
NAMANGAN VILOYATIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARI FAOLIYATI VA MAHALLIYLASHTIRISH JARAYONLARINING HOZIRGI HOLATI TAHLILI.....	272
Mirzabaev Xusniddin Muxamadjonovich	
MILLIY HUNARMANDCHILIK SOHASINI HUDUDIY RIVOJLANTIRISHNING INTEGRAL BOSHQARUV MODELI VA UNI BAHOLASH	279
Yaxshiliqov Sardor Rustam o'g'li	
O'ZBEKISTONDA SOLIQ SIYOSATINING IQTISODIY O'SISHGA TA'SIRI: EKONOMETRIK TAHLIL.....	288
H.S. Bobojonov	
OLIY TA'LIM TIZIMIGA XORIJIY INVESTITSİYALAR JALB QILISHNING USLUBIY ASOSLARI.....	294
Mamanazarov A.A.	
OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARIDA ISHLAB CHIQRISH SALOHİYATINI BOSHQARISH VA ISHLAB CHIQRISH XAVFSIZLIGI TA'MINLASHNING METODOLOGIK JIHATLARI.....	299
Gulmatov Sunnatillo Nurillayevich	
BIOLOGIK AKTIVLAR SINTETIK VA ANALITIK HISOBINI TASHKIL ETISHDA ISHCHI HISOBVARAQLAR TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	308
Axmetova Salima Seytovna	

HUDUD IQTISODIYOTIGA “YASHIL INVESTITSİYALAR”NI JALB QILISH MEXANIZMLARINING USLUBIY JIHATLARI.....	313
To‘xtayev Maqsud Mansurovich	
TURIZM SOXASIDA XIZMATLAR SIFATIGA TA’SIR ETUVCHI ASOSIY OMILLAR (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA).....	321
Suyunov R.G‘.	
SOLIQ MA’MURCHILIGI METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARINING JORIY ETISH ISTIQBOLLARI	326
Turdaliyev Eldor Sho‘xratjon o‘g‘li	
AGROKLASTERLAR FAOLIYATINI RAQAMLI BOSHQARUV MEXANIZMLARI ASOSIDA SHAKLLANTIRISH VA TAKOMILLASHTIRISH.....	334
Berdiyev Abdumalik Hakimovich	
AHOLI DEMOGRAFIK JARAYONLARINI STATISTIK TADQIQ ETISHDA KUZATUVLARNING O‘RNI VA O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	340
Siroj Zarina Rustambekovna	

AHOLI DEMOGRAFIK JARAYONLARINI STATISTIK TADQIQ ETISHDA KUZATUVLARNING O'RNI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Siroj Zarina Rustambekovna

Toshkent amaliy fanlar universiteti dotsenti, PhD

TDIU doktranti

Email: Zarina36.84@gmail.com

ORCID: 0009-0007-7266-3515

Annotatsiya: Ushbu maqolada aholining demografik jarayonlarini statistik tadqiq etishda kuzatuvlarning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda aholini ro'yxatga olish, joriy statistik hisob va tanlanma kuzatuvlar kabi asosiy statistik manbalar orqali demografik jarayonlarni o'rganish imkoniyatlari yoritilgan. Demografik jarayonlarning iqtisodiy va ijtimoiy omillar bilan uzviy bog'liqligi, shuningdek, statistik kuzatuvlarning aniqligi va ishonchligi masalalari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari demografik siyosatni takomillashtirish, aholining ijtimoiy holatini baholash va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: demografik jarayonlar, statistik kuzatuv, aholi soni, tug'ilish, o'lim, nikoh, demografik tahlil, statistik ma'lumotlar, ijtimoiy rivojlanish, aholi siyosati.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности статистического изучения демографических процессов и роль наблюдений в их анализе. Особое внимание уделено источникам демографических данных, таким как переписи населения, текущий учет и выборочные обследования. Раскрывается значение статистических наблюдений для оценки динамики рождаемости, смертности и брачности, а также для формирования обоснованной демографической политики. Полученные результаты подтверждают важность комплексного использования статистических методов при анализе демографических процессов и прогнозировании социально-экономического развития.

Ключевые слова: демографические процессы, статистическое наблюдение, рождаемость, смертность, брачность, демографический анализ, население, социально-экономическое развитие.

Abstract: This article examines the role of statistical observation in the study of demographic processes. Particular attention is paid to the use of population censuses, current demographic records, and sample surveys as key sources of demographic data. The study highlights the importance of reliable statistical information for analyzing fertility, mortality, and marriage patterns, as well as for assessing socio-economic development. The findings emphasize that comprehensive statistical observation is essential for understanding demographic trends and for developing effective population and social policies.

Keywords: demographic processes, statistical observation, population dynamics, fertility, mortality, demographic analysis, social development, population policy.

KIRISH

Aholi demografik jarayonlarini o'rganish har qanday mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasida muhim o'rin egallaydi. Tug'ilish, o'lim, nikoh va ajralish kabi demografik hodisalar jamiyat taraqqiyotining asosiy ko'rsatkichlari bo'lib, ularning dinamikasi bevosita iqtisodiy o'sish, mehnat resurslari shakllanishi, ijtimoiy infratuzilma rivoji hamda aholining turmush darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu jarayonlarni chuqur va ishonchli tahlil qilish esa, avvalo, sifatli va tizimli statistik kuzatuvlarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Aholi demografik jarayonlarini statistik tadqiq etishda kuzatuvlar asosiy empirik manba hisoblanadi. Statistik kuzatuvlar orqali aholining tabiiy va mexanik harakati, yosh-jins tarkibi, hududiy joylashuvi hamda

demografik xulq-atvoridagi o'zgarishlar muntazam ravishda qayd etiladi. Aynan kuzatuv natijalari asosida davlat demografik siyosati shakllantiriladi, ijtimoiy dasturlar rejalashtiriladi va uzoq muddatli rivojlanish prognozlari ishlab chiqiladi. Shu bois statistik kuzatuvlarning to'liqligi, ishonchiligi va muntazamligi demografik tahlilning ilmiy asoslanganligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

Bugungi kunda demografik jarayonlarni o'rganishda an'anaviy statistik kuzatuvlar bilan bir qatorda zamonaviy axborot texnologiyalari, ma'lumotlar bazalari va raqamli monitoring tizimlari keng qo'llanilmoqda. Aholini ro'yxatga olish, joriy demografik hisob, ma'muriy registrlar va tanlanma kuzatuvlar orqali olinadigan ma'lumotlar demografik holatni chuqurroq tahlil qilish imkonini bermoqda. Shu bilan birga, demografik jarayonlarning murakkablashuvi statistik kuzatuvlarga qo'yiladigan talablarni ham kuchaytirmoqda: ma'lumotlarning aniqligi, qamrovi va taqqoslanishi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Aholi demografik jarayonlarini statistik jihatdan o'rganish masalasi iqtisodiy va ijtimoiy fanlarda muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar, asosan, demografik ko'rsatkichlarning shakllanish omillari, ularni o'lchash usullari hamda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan o'zaro bog'liqligini aniqlashga qaratilgan.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda demografik jarayonlarni statistik kuzatish masalalari BMTning Aholi bo'yicha bo'limi (UN DESA) tadqiqotlarida keng yoritilgan. Mazkur tadqiqotlarda aholi sonining o'zgarishi, tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari, migratsiya oqimlari hamda ularning ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan o'zaro bog'liqligi tizimli tahlil qilinadi. Xususan, BMTning "World Population Prospects" va "Demographic Yearbook" nashrlarida demografik jarayonlarni baholashda statistik kuzatuvlarning aniqligi, qamrovi va taqqoslanuvchanligi muhim metodologik talab sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Amerikalik demograf olim Jon Bongaarts demografik jarayonlar, xususan, tug'ilish, o'lim va aholi o'sishining iqtisodiy-ijtimoiy omillari bo'yicha yetakchi mutaxassislardan biri hisoblanadi. Uning tadqiqotlari, asosan, demografik o'tish nazariyasi, tug'ilish darajasining pasayishi va aholi tarkibidagi strukturaviy o'zgarishlarni statistik tahlil qilishga qaratilgan.

Bongaarts o'z ilmiy ishlarida demografik jarayonlarni baholashda statistik ko'rsatkichlar — tug'ilish koeffitsiyenti, umr davomiyligi, yosh tarkibi va nikoh tuzilmasi — o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tahlil qiladi. U ishlab chiqqan yondashuvga ko'ra, aholi o'sishi faqat biologik omillar bilan emas, balki iqtisodiy rivojlanish darajasi, ta'lim, urbanizatsiya va sog'liqni saqlash tizimi bilan bevosita bog'liqdir [1].

Muallif o'z tadqiqotlarida statistik kuzatuvlarning ahamiyatiga alohida urg'u berib, demografik o'zgarishlarni baholashda uzoq muddatli vaqt qatorlari va xalqaro taqqoslash usullaridan foydalanishni taklif etadi. Uning ilmiy xulosalari hozirgi kunda aholi siyosatini ishlab chiqishda, jumladan, tug'ilish darajasini tartibga solish, demografik yuklama va aholining qarish jarayonlarini baholashda keng qo'llanilmoqda.

A. J. Coale va P. Demeny tomonidan ishlab chiqilgan demografik o'sish va hayot jadvallari (life tables) konsepsiyasi demografik statistikaning metodologik asosini tashkil etadi. Ularning tadqiqotlarida yosh-jins tarkibini hisobga olgan holda o'lim va tug'ilish jarayonlarini standartlashtirish usullari taklif etilgan bo'lib, bu yondashuv bugungi kunda ham demografik tahlilning klassik asosi sifatida qo'llaniladi [2].

D. S. Preston, P. Heuveline va M. Guillot o'zlarining "Demography: Measuring and Modeling Population Processes" asarida demografik jarayonlarni statistik modellash tirish masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Mualliflar tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarini aniqlashda kohort va period yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilib, noto'liq statistik ma'lumotlar sharoitida baholash usullarini taklif etgan [3].

W. Lutz, S. K. C. KC va J. Goldstein demografik prognozlash bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida kohort-komponent usulini yanada rivojlantirib, aholi tarkibidagi ta'lim darajasi omilini prognoz modellariga kiritish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Ushbu yondashuv demografik jarayonlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish imkonini beradi [4].

Bongaarts tug'ilish darajasini statistik o'rganishda yaqin determinantlar (proximate determinants) modelini ishlab chiqqan. Mazkur model tug'ilish jarayoniga bevosita ta'sir etuvchi omillarni (nikoh, kontratsepsiya, tug'ruq oralig'i) statistik jihatdan ajratib ko'rsatish orqali demografik tahlilning aniqligini oshiradi [5].

United Nations Population Division (BMT Aholishunoslik bo'limi) tomonidan tayyorlangan metodologik qo'llanmalar va "World Population Prospects" hisobotlari global demografik jarayonlarni qiyosiy statistik tahlil qilishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlarda ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash uchun yagona standartlar, indikatorlar va prognozlash ssenariylari taklif etilgan [6].

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda demografik jarayonlarni statistik o'rganish, asosan, O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish xususiyatlari bilan bog'liq holda yoritilgan. Jumladan, Q. Abdurahmonov o'z tadqiqotlarida aholi takror barpo bo'lish jarayonlarini mehnat bozori va bandlik ko'rsatkichlari bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilib, demografik yuklama koeffitsiyentining iqtisodiy ahamiyatini statistik usullar asosida ochib bergan [7].

Shuningdek, R. Alimuxamedov demografik statistika bo'yicha olib borgan ilmiy ishlarida tug'ilish va o'lim jarayonlarining hududiy tafovutlarini o'rganib, ularni baholashda nisbiy ko'rsatkichlar, indekslar va dinamik qatorlar tahlilining ahamiyatini asoslab bergan. Muallif O'zbekiston sharoitida demografik jarayonlarni baholashda rasmiy statistik ma'lumotlar bilan tanlanma kuzatuvlarni uyg'unlashtirish zarurligini ta'kidlaydi [8].

Bundan tashqari, A. S. Sodiqovning ilmiy ishlari aholi soni va tarkibidagi o'zgarishlarni uzoq muddatli prognozlash masalalariga bag'ishlangan bo'lib, unda kohort-komponent usulining milliy statistika amaliyotida qo'llanish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Ushbu yondashuv hududlar kesimida demografik siyosatni rejalashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi [9].

Umuman olganda, xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, aholi demografik jarayonlarini statistik tadqiq etishda ko'rsatkichlar tizimini to'g'ri tanlash, metodologik yondashuvlarning uyg'unligi hamda prognozlash usullarining aniqligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mazkur ilmiy qarashlar ushbu maqolada olib boriladigan tadqiqotning nazariy va uslubiy asosini tashkil etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda aholi demografik jarayonlarini statistik o'rganish rasmiy statistik ma'lumotlar asosida amalga oshiriladi. Tadqiqotning axborot bazasini O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasi, BMT Aholishunoslik bo'limi (UN DESA) hamda ochiq demografik ma'lumotlar bazalarida e'lon qilingan ko'rsatkichlar tashkil etadi. Asosiy tahlil davri so'nggi yillar demografik dinamikasini qamrab oladi.

Tadqiqot jarayonida umumiy ilmiy va maxsus statistik usullar qo'llaniladi. Jumladan, demografik jarayonlarni baholashda tug'ilish, o'lim, tabiiy o'sish, nikoh-ajrim va migratsiya bo'yicha mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlar hisoblanadi. Hududlar va vaqt kesimida taqqoslashni ta'minlash maqsadida dinamik qatorlar tahlili, strukturaviy tahlil hamda yosh bo'yicha standartlashtirish usullaridan foydalaniladi.

Shuningdek, aholi tarkibidagi o'zgarishlarni aniqlash uchun kohort yondashuvi va demografik yuklama koeffitsiyenti qo'llaniladi. Demografik jarayonlar tendensiyalarini baholashda trend tahlili va soddalashtirilgan prognoz elementlari ishlatiladi. Olingan natijalar grafik va jadval shaklida umumlashtirilib, demografik jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish bilan bog'liqligi statistik jihatdan izohlanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Hozirda jahonda kuzatilayotgan demografik jarayonlar chuqur va murakkab o'zgarishlar bilan tavsiflanmoqda. Aholining tug'ilishi, o'limi, nikoh va ajralish ko'rsatkichlari ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot, urbanizatsiya, migratsiya jarayonlari, bandlik darajasi hamda madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq holda shakllanmoqda. Ushbu jarayonlarni statistik jihatdan tahlil qilish nafaqat demografik holatni baholash, balki jamiyatning kelgusi rivojlanish istiqbollarini aniqlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi o'n yillikda jahon miqyosida nikohga kirish yoshining ortishi, tug'ilish ko'rsatkichlarining pasayishi hamda ajralishlar ulushining oshishi kuzatilmoqda. Bunga iqtisodiy beqarorlik, urbanizatsiya, ayollarning mehnat bozoridagi faolligi, ta'lim darajasining oshishi va individual hayot tarzining kuchayishi kabi omillar sabab bo'lmoqda. Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda nikoh institutining funksional ahamiyati o'zgarib, an'anaviy oilaviy model o'rni kech nikoh yoki nikohsiz hamkorlik shakllari egallamoqda. Bu holat, o'z navbatida, demografik tarkib, tug'ilish darajasi va aholining yosh tuzilmasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda, jumladan, Markaziy Osiyo hududida demografik jarayonlar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bir tomondan, an'anaviy oilaviy qadriyatlar saqlanib qolayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, iqtisodiy transformatsiya, migratsiya jarayonlari va urbanizatsiya nikoh va oilaviy munosabatlarning yangi shakllarda rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, mehnat migratsiyasi, bandlik imkoniyatlarining kengayishi va iqtisodiy faollikning ortishi oilaviy munosabatlarning zamonaviy sharoitlarga moslashuvini jadallashtirmoqda.

O'zbekiston misolida olib qarganda, so'nggi yillarda nikoh va oilaviy munosabatlarda yangi demografik tendensiyalar shakllanmoqda. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy rivojlanish jarayonlari nikoh tuzish vaqtining o'zgarishiga ta'sir etayotgan bo'lsa, oilaviy munosabatlar zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga mos ravishda rivojlanib bormoqda. Bunda urbanizatsiya darajasi, aholi migratsiyasi, bandlik shakllarining

takomillashuvi va turmush darajasining o'sishi muhim rol o'ynamoqda. Shu bilan birga, davlat tomonidan oilani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ijtimoiy dasturlar, ijtimoiy himoya mexanizmlari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar nikoh barqarorligini saqlashda muhim omil bo'lib qolmoqda.

Demografik jarayonlarni iqtisodiy-statistik tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, nikoh va ajralishlar faqat ijtimoiy hodisa emas, balki makroiqtisodiy muhit bilan uzviy bog'liq kompleks jarayondir. Iqtisodiy o'sish sur'atlari, bandlik darajasi, uy-joy bozorining holati hamda ijtimoiy tengsizlik darajasi nikoh qarorlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ushbu jarayonlarni o'rganishda faqat demografik ko'rsatkichlar emas, balki iqtisodiy indikatorlarni ham kompleks tahlil qilish zarur.

Jahonda va O'zbekistonda kuzatilayotgan demografik jarayonlar jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni chuqur tahlil qilish orqali oilaviy siyosatni takomillashtirish, aholi farovonligini oshirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash mumkin. Shu bois nikoh va ajralish ko'rsatkichlarini muntazam monitoring qilish hamda statistik tahlil asosida ilmiy xulosalar ishlab chiqish zamonaviy demografik tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Aholi demografik jarayonlarini chuqur va ilmiy asosda o'rganish har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonlarni tahlil qilishda statistik kuzatuvlar asosiy axborot manbai bo'lib xizmat qiladi. Chunki demografik hodisalar — tug'ilish, o'lim, nikoh, ajralish, migratsiya kabi jarayonlar bevosita aholining hayotiy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, ularni faqat tizimli va muntazam statistik kuzatuvlar orqali haqqoniy baholash mumkin.

Statistik kuzatuvlar demografik jarayonlarning miqyosi, dinamikasi va hududiy farqlarini aniqlash imkonini beradigan eng muhim ilmiy vositadir. Aholi sonining o'zgarishi, uning yosh-jins tarkibi, mehnat resurslari hajmi, urbanizatsiya darajasi kabi ko'rsatkichlar aynan statistik kuzatuvlar orqali shakllantiriladi. Ushbu ma'lumotlar asosida demografik siyosat ishlab chiqiladi, ijtimoiy rivojlanish dasturlari rejalashtiriladi va iqtisodiy prognozlar tuziladi. Shuning uchun ham statistik kuzatuvlar nafaqat axborot manbai, balki davlat boshqaruvida strategik qarorlar qabul qilish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Aholi demografik jarayonlarini o'rganishda kuzatuvlarning ahamiyati ularning uzluksizligi va qamrovi bilan belgilanadi. Tug'ilish va o'lim, nikoh va ajralish, migratsiya jarayonlari doimiy ravishda o'zgarib turadi va bu o'zgarishlarni aniqlash uchun vaqt bo'yicha uzluksiz statistik ma'lumotlar talab etiladi. Aynan kuzatuvlar orqali demografik o'zgarishlarning qisqa muddatli tebranishlari hamda uzoq muddatli tendensiyalari aniqlanadi. Shu jihatdan, statistik kuzatuvlar demografik tahlilning asosiy tayanchi hisoblanadi.

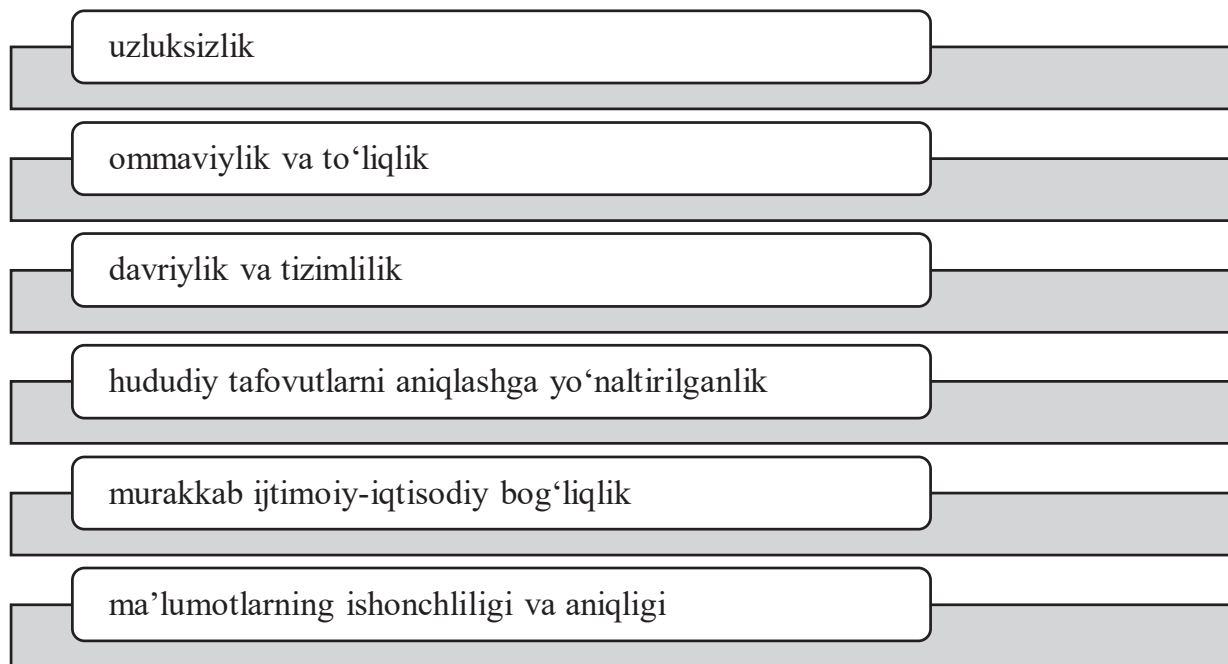
Zamonaviy sharoitda demografik kuzatuvlarning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Globallashtirish, migratsiya oqimlarining kuchayishi, urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi va ijtimoiy-iqtisodiy tengsizliklarning chuqurlashuvi aholining tarkibi va harakatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayonlarni o'z vaqtida aniqlash va baholash uchun an'anaviy statistik hisoblar bilan bir qatorda, tanlanma kuzatuvlar, registr ma'lumotlari va ma'muriy axborot tizimlaridan keng foydalanish talab etilmoqda.

Shuningdek, statistik kuzatuvlar demografik siyosatni ilmiy asoslashda muhim rol o'ynaydi. Tug'ilish darajasini oshirish, o'limni kamaytirish, oilalarni qo'llab-quvvatlash va migratsiya oqimlarini tartibga solish kabi strategik vazifalar faqat ishonchli statistik ma'lumotlarga tayangan holda amalga oshirilishi mumkin. Shu bois statistik kuzatuvlarning aniqligi, muntazamligi va xalqaro standartlarga mosligi demografik tahlil sifatining asosiy sharti hisoblanadi.

Aholining demografik jarayonlarini o'rganishda statistik kuzatuvlar markaziy o'rinni egallaydi. Ular nafaqat mavjud holatni baholash, balki kelgusidagi demografik o'zgarishlarni prognozlash, ijtimoiy siyosatni rejalashtirish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun mustahkam ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli statistik kuzatuvlarni takomillashtirish, ularning aniqligi va qamrovini oshirish bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Aholi demografik jarayonlarini o'rganishda qo'llaniladigan statistik kuzatuvlar o'zining mazmuni, qamrovi va metodologik yondashuvi bilan boshqa ijtimoiy-iqtisodiy kuzatuvlardan sezilarli darajada farq qiladi. Ushbu kuzatuvlarning o'ziga xos xususiyatlari demografik jarayonlarning murakkabligi, uzluksizligi hamda uzoq muddatli xarakteri bilan belgilanadi.

Aholi demografik jarayonlarini chuqur va ishonchli tahlil qilish statistik kuzatuvlar tizimiga bevosita bog'liqdir. Demografik jarayonlar — tug'ilish, o'lim, nikoh, ajralish, migratsiya kabi ko'rsatkichlar jamiyat hayotining barcha sohalari bilan uzviy aloqada bo'lib, ularning to'g'ri baholanishi davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli demografik jarayonlarni o'rganishda turli turdagi statistik kuzatuvlardan foydalaniladi (1-rasm).

1-rasm. Aholining demografik jarayonlarini o'rganishda statistik kuzatuvlarning o'ziga xos xususiyatlari

Birinchidan, demografik kuzatuvlarning uzluksizligi ularning eng muhim xususiyatidir. Tug'ilish, o'lim, nikoh va ajralish kabi hodisalar doimiy ravishda sodir bo'lib boradi va ular vaqt bo'yicha uzluksiz qayd etilishi lozim. Shu sababli demografik statistika doimiy ro'yxatga olish tizimlari (FHDYO organlari, fuqarolik holati dalolatnomalari) orqali yuritiladi. Bu holat demografik jarayonlarning real holatini o'z vaqtida aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, demografik kuzatuvlar ommaviylik va to'liqlik xususiyatiga ega. Aholining barcha qatlamlari — yosh, jins, hudud, ijtimoiy guruhlar kesimida qamrab olinishi zarur. Bu esa demografik ko'rsatkichlarning ishonchliligi va taqqoslanishini ta'minlaydi. Ayniqsa, aholini ro'yxatga olish tadbirlari aholi soni, tarkibi va joylashuvi haqida eng to'liq ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, demografik kuzatuvlar davriylik va tizimlilik bilan ajralib turadi. Statistik ma'lumotlar ma'lum davriylikda (oylik, choraklik, yillik) yig'ilib, vaqt qatorlari shakllantiriladi. Bu esa demografik jarayonlardagi tendensiyalarni aniqlash, o'zgarishlarning yo'nalishini baholash va prognozlar tuzish imkonini beradi. Ayniqsa, uzoq muddatli qatorlar demografik siyosatni ilmiy asoslashda muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, demografik kuzatuvlar hududiy tafovutlarni aniqlashga yo'naltirilgan bo'ladi. Mamlakat, viloyat, tuman va shahar kesimida olib boriladigan tahlillar aholi soni, tarkibi va harakati o'rtasidagi hududiy farqlarni aniqlash imkonini beradi. Bu esa hududlararo ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni baholash va manzilli siyosat ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Beshinchidan, demografik kuzatuvlar murakkab ijtimoiy-iqtisodiy bog'liqliklarni aks ettiradi. Aholi o'sishi, nikoh va ajralishlar, migratsiya jarayonlari iqtisodiy o'sish, bandlik, ta'lim darajasi, sog'liqni saqlash tizimi bilan chambarchas bog'langan. Shu sababli statistik kuzatuvlar faqat miqdoriy emas, balki sifat jihatdan ham tahlil qilinishi lozim.

Yana bir muhim xususiyat shundaki, demografik kuzatuvlar ma'lumotlarning ishonchliligi va aniqligiga yuqori talab qo'yadi. Har qanday xato yoki yetishmovchilik demografik prognozlar va siyosiy qarorlarning noto'g'ri shakllanishiga olib kelishi mumkin. Shu bois zamonaviy statistik tizimlarda ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash va tahlil qilishda raqamli texnologiyalar, elektron reyestrlar va integratsiyalashgan axborot tizimlari keng qo'llanilmoqda.

Aholining demografik jarayonlarini statistik o'rganishda kuzatuvlar markaziy o'rin tutadi. Ular demografik jarayonlarning miqyosi, yo'nalishi va intensivligini aniqlash imkonini beruvchi eng ishonchli ilmiy manba bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognozlash, samarali davlat siyosatini ishlab chiqish va aholi farovonligini oshirishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Quyidagi jadvalda demografik jarayonlarni statistik tadqiq etishda qo'llaniladigan asosiy kuzatuv turlari, ularning mazmuni hamda tadqiqotdagi ulushi aks ettirilgan. Jadval demografik ma'lumotlarning qaysi manbalardan olinishi, ularning ilmiy tahlildagi ahamiyati va o'zaro to'ldiruvchi xususiyatlarini ochib beradi.

Ushbu yondashuv demografik jarayonlarni kompleks baholash, ma'lumotlarning ishonchliligini oshirish hamda statistik tahlilning ilmiy asoslarini mustahkamlash imkonini yaratadi (1-jadval).

1-jadval.

Demografik jarayonlarni statistik o'rganishda qo'llaniladigan kuzatuv turlari va ularning ulushi (foizda) [11]

№	Kuzatuv turi	Qisqacha tavsifi	Tadqiqotdagi ulushi
1	Aholini ro'yxatga olish	Aholi soni, tarkibi, yosh-jins tuzilmasi va yashash sharoitlari haqida to'liq ma'lumot beradi	25
2	Fuqarolik holati dalolatnomalari (FHDYO)	Tug'ilish, o'lim, nikoh va ajralishlarni doimiy qayd etadi	30
3	Tanlanma demografik so'rovlar	Aholining reproduktiv xulqi, nikoh motivlari, oilaviy rejalari bo'yicha ma'lumot beradi	18
4	Ma'muriy statistik ma'lumotlar	Sog'liqni saqlash, ta'lim, migratsiya va ijtimoiy himoya tizimi ma'lumotlari	15
5	Maxsus ilmiy-demografik tadqiqotlar	Ilmiy loyihalar, so'rovlar, ekspert baholari asosidagi tahlillar	12
Jami			100

Demografik jarayonlarni o'rganishda eng katta ulushni fuqarolik holati dalolatnomalari (30%) hamda aholini ro'yxatga olish ma'lumotlari (25%) tashkil etadi. Bu holat ushbu manbalar aholining tabiiy harakati — tug'ilish, o'lim, nikoh va ajralish kabi jarayonlarni to'liq va tizimli qamrab olishi bilan izohlanadi. Aynan shu turdagi ma'lumotlar demografik tahlilning asosiy tayanchi hisoblanadi.

Shu bilan birga, tanlanma kuzatuvlar (18%) va maxsus ilmiy tadqiqotlar (12%) demografik jarayonlarning sifat jihatlarini, ya'ni aholining oilaviy xulq-atvori, migratsiya sabablari, farzand ko'rishga bo'lgan munosabati kabi omillarni o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu turdagi kuzatuvlar rasmiy statistikada aks etmaydigan yashirin jarayonlarni aniqlash imkonini beradi.

Ma'muriy statistik ma'lumotlar (15%) esa sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy himoya tizimlari orqali yig'ilib, demografik jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy asoslarini ochib berishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu ma'lumotlar, ayniqsa, aholi salomatligi, migratsiya va o'lim ko'rsatkichlarini tahlil qilishda keng qo'llaniladi.

Umuman olganda, demografik jarayonlarni chuqur va ishonchli o'rganish uchun faqat bitta ma'lumot manbasi yetarli emas. Ularni kompleks tarzda rasmiy statistika, tanlanma kuzatuvlar va ilmiy tadqiqotlar asosida uyg'unlashtirish ilmiy xulosalarning aniqligini oshiradi hamda demografik siyosatni samarali rejalashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mazkur tadqiqot doirasida aholining demografik jarayonlarini statistik jihatdan o'rganishda kuzatuvlarning o'rnini va ahamiyati har tomonlama tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, demografik jarayonlar — tug'ilish, o'lim, nikoh, ajralish va migratsiya kabi ko'rsatkichlar jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy holatini aks ettiruvchi muhim indikatorlar bo'lib, ularni to'g'ri baholash samarali davlat siyosatini ishlab chiqish uchun zarurdir. Mazkur jarayonlarni tahlil qilishda statistik kuzatuvlar eng ishonchli va asosiy axborot manbai hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, aholini ro'yxatga olish, joriy statistik kuzatuvlar hamda tanlanma tadqiqotlar demografik jarayonlarning turli jihatlarini yoritishda o'zaro bir-birini to'ldiradi. Aholini ro'yxatga olish keng qamrovli va tizimli ma'lumotlar manbai bo'lsa, joriy statistik hisob demografik o'zgarishlarning dinamikasini aks ettiradi. Tanlanma kuzatuvlar esa aholining ijtimoiy xulq-atvori, oilaviy qarorlar va migratsion jarayonlarni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Shu bois, demografik tahlilni faqat bitta axborot manbasi asosida olib borish yetarli emas, balki turli manbalarni integratsiyalash muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, demografik jarayonlarga ta'sir etuvchi omillar ko'p qirrali bo'lib, ular iqtisodiy sharoit, bandlik darajasi, daromadlar, urbanizatsiya, ta'lim sifati va ijtimoiy infratuzilma bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli statistik kuzatuvlar faqat demografik ko'rsatkichlarni qayd etish bilangina cheklanmasdan, ularning sabab-oqibat bog'liqliklarini ochib berishga xizmat qilishi lozim. Bu esa davlat siyosatini ishlab chiqishda yanada asosli va ilmiy yondashuvni ta'minlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir:

– demografik kuzatuvlar tizimini raqamlashtirish va ma'lumotlar bazalarini o'zaro integratsiyalash orqali statistik axborotlarning aniqligi va tezkorligini oshirish;

- aholini ro'yxatga olish va joriy statistik kuzatuvlarni o'zaro uyg'unlashtirish orqali demografik ma'lumotlarning to'liqligini ta'minlash;
- hududlar kesimida demografik jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beruvchi analitik platformalarni rivojlantirish;
- ijtimoiy-demografik siyosatni shakllantirishda statistik tahlil natijalaridan samarali foydalanish;
- ilmiy tadqiqotlarda zamonaviy statistik usullar va raqamli texnologiyalarni keng qo'llash orqali demografik prognozlarning aniqligini oshirish.

Demografik jarayonlarni statistik tadqiq etish davlatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Statistik kuzatuvlarning sifatli tashkil etilishi va ularning natijalaridan samarali foydalanish aholi farovonligini oshirish hamda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bongaarts, J. (2009). Human population growth and the demographic transition. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 364(1532), 2985–2990. <https://doi.org/10.1098/rstb.2009.0137>
2. Coale, A. J., & Demeny, P. (1983). *Regional model life tables and stable populations* (2nd ed.). New York, NY: Academic Press.
3. Preston, S. H., Heuveline, P., & Guillot, M. (2001). *Demography: Measuring and modeling population processes*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
4. Lutz, W., KC, S., & Goldstein, J. R. (2014). Demographic dimensions of sustainable development. *Population and Development Review*, 40(4), 551–576. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00015.x>
5. Bongaarts, J. (1978). A framework for analyzing the proximate determinants of fertility. *Population and Development Review*, 4(1), 105–132. <https://doi.org/10.2307/1972149>
6. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2024). *World population prospects 2024: Methodology and assumptions*. New York, NY: United Nations. <https://population.un.org/wpp/>
7. Abdurahmonov, Q. X. (2019). *Mehnat iqtisodiyoti va aholi bandligi* (2-nashr). Toshkent: Iqtisodiyot.
8. Alimuhamedov, R. A. (2017). *Demografiya va demografik statistika*. Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Sodiqov, A. S. (2021). O'zbekistonda aholi soni va demografik jarayonlarni prognozlash masalalari. *Iqtisodiyot va statistika*, 3, 45–52.
10. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasining oylik nashri. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati 2025- yil yanvar.9-b.
11. **United Nations, Department of Economic and Social Affairs (UN DESA).** *Principles and Recommendations for Population and Housing Censuses, Revision 3*. New York: United Nations, 2017.

IQTISODIYOT & TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, texnologik, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz HAKIMOV

Musahhih: Zokir ALIBEKOV

Sahifalovchi va dizayner: Hasan MAQSUDOV

2026. № 7/1

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: @iqtisodiyot_77

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>